MARIO ALINEI, *Origini delle lingue d'Europa I. La teoria della Continuita* (Originile limbilor din Europa I. Teoria Continuităţii.), Colectione di testi e di studi Linguistica e critica letteraria. Societa Editrice il Mulino, 1996, 779 pagini, 16 tabele şi hărţi în text.

Rezultatele importante obţinute în domeniul cercetărilor arheologiei şi paleontologiei în ultimii 50 de ani, au făcut posibilă punerea lor de acord cu problemele de lingvistică istorică. Cartea publicată recent în Italia de profesorul Mario Alinei *"Origini delle lingue d'Europe"* vine să răspundă acestor probleme prin seriozitatea, profesionalismul, larga cuprindere şi înţelegerea problematicii. Aceasta datorită aplecării sale spre studiul progreselor realizate în domeniile mai sus menţionate şi al racordării lor cu datele oferite de cercetarea multidisciplinară precum şi asimilarea acestora în studiul fenomenelor lingvistice, în re-interpretarea lor.

Deşi titlul anunţă doar tratarea limbilor europene, cartea înfăţisează originile limbilor de pe întregul cuprins al scoarţei terestre, de la primii oameni şi până la limbile contemporane vorbite în Europa, Asia şi Africa. Se iau în discuţie deopotrivă şi problemele posibile ale dezvoltării, în perspectiva viitorului, ale limbilor vorbite.

Economia lucrării înglobează şase capitole: primul – stadiul cercetărilor, al doilea – teoria continuităţii pe baze normale, al treilea – probleme de teorie, metode de investigare, de ideologie, al patrulea tratează problemele noii teorii a continuităţii, al cincilea se ocupă de orientările noi apărute din lectura atentă a documentaţiei lingvistice şi în sfârşit, ultimul include concluziile şi perspectivele noii teorii.

Capitolul privind bibliografia este cel care oferă cercetătorului posibilitatea de a avea la îndemână o listă a principalelor lucrări apărute până acum, necesare înţelegerii codului dezbaterilor din text, în perspectiva noilor cercetări în ştiinţa şi societatea contemporană.

În primul capitol al primei părţi sunt luate în discuţie cele şapte sisteme de periodizare: preistorică, geologică, paleontologică, arheologică, etnologică, sociologică, ideologică şi lingvistică. Pentru a conecta înţelegerea problemelor discutate cu aceste periodizări, autorul prezintă şi o hartă a răspândirii simienilor şi hominizilor din Africa şi o hartă a teritoriilor populate de *Homo erectus* şi *Homo sapiens* arhaic de pe glob, după prima răspândire din Africa în Pleistocenul mediu (730000-128000), cu indicarea celor mai importante descoperiri: Sterkfontein, Oldoway, Trinil, Choukoutien, Ternifine, Mont Carmel, Soan şi un arbore genealogic al speciei până la *Homo sapiens* arhaic, cu vârstele lor şi un tabel cu periodizarea epocii pietrei şi metalelor pe baza datărilor făcute până acum.

În ceea ce priveşte periodizarea ideologică, precizează că ideologia începe a fi prezentă încă din paleoliticul mijlociu prin omul de Neandertal (cca. 128000 ani). În paleoliticul superior (35 000) apar primele manifestări de artă, primele morminte, cu pregătirea rituală a defuncţilor, totemismul, iar în epoca metalelor, incineraţia.

Primele indicii ale manifestărilor ce dau posibilitatea distingerii unei periodizări sociologice apar odată cu paleoliticul superior, când pe la 20000 ani poate fi atestată succesiunea matriliniară şi apoi patriliniară, apariţia cetelor, mai apoi a tribului şi în final a statului. Cronologic, până la sfârşitul perioadei, exista o societate egalitară. Pe la sfârşitul neoliticului, când începe prelucrarea metalelor, încep să se ivească capii unor grupări. Instituţia războiului apare după anii 10000, în timpul societăţii mezolitice apoi se generalizează şi devine fenomen social caracteristic.

Despre o periodizare lingvistică nu poate fi vorba decât din momentul în care lingvistica tradiţională a început a beneficia de tehnici de datare care au permis constituirea unui sistem de periodizare şi apare ca disciplină – paleontologia lingvistică (în 1991, 1992 prin lucrările lui M. Alinei) şi lexicologia istorică. Paleontologia lingvistică are la bază teoria indo-europenismului tradiţional şi a unui filum lingvistic care urcă până la sfârşitul neoliticului şi începutul epocii bronzului. Lexicologia istorică începe odată cu istoria medievală, de când încep să apară lexicurile naţionale.

Capitolul al doilea al primei părţi începe cu tratarea originii limbii pe continentul european în care apar trei probleme diferite. Acestea sunt: 1. Originea limbilor naţionale, 2. Originea dialectelor şi 3. Relaţia cu lingvistica generală.

În acest cadru se pune problema existenţei unor forme dialectale în antichitate care nu puteau apărea decât

THRACO-DACICA, tomul XIX, nr. 1-2, Bucureşti, 1998, p. 219-231

în cadrul unei societăţi elitare când apare documentul scris iar în paralel cu acesta erau în uz şi alte dialecte. Existenţa dialectului implica şi existenţa unei limbi dominante. Aceste situaţii proiectează existenţa limbilor indo-europene în epoca premetalică - în perioada în care erau cu certitudine geo-variante. În epoca metalelor s-a produs alfabetizarea dialectelor iar mai apoi, pornind de la limbile greacă şi latină s-a ajuns la formarea limbilor naţionale. Acestea îşi au originea în formele dialectale: italiana din dialectul florentin; franceza din dialectul oil nordic, iar oca din cel mediteranean; spaniola din cel catalan; portugheza din cel din Lisabona, româna din dialectul daco-roman; engleza din cel londonez, germana din cel bavarez etc.

Arealul de formare a limbilor naţionale este marcat pe harta susţinută în text de tabelul în care figurează toate limbile europene (cu excepţia limbii romilor şi cea idiş), în ordine alfabetică şi cu numărul de vorbitori. Sunt discutate 80 de limbi europene cu menţionarea că sunt admise circa 100. Ele reprezintă grupe dialectale complexe, fiecare din ele putând fi proiectată în perioade istorice şi preistorice. Ultima dintre limbile menţionate este cea denumită Manex sau mannesa. Cea mai vorbită este rusa, urmată de germană, franceză, italiană. Româna, cu 23 550 000 vorbitori, se afla pe locul 9, după poloneză (37 milioane).

Autorul prezintă şi un subcapitol privind codul genetic al grupelor lingvistice. Acestea sunt echivalente – cronologic şi cultural – ale limbilor greacă şi latină. Ele reprezintă poate germenele comun: protoslav sau slava comună, proto-celtic pentru celtica comună, protofinlandez pentru finlandeză, proto-român pentru româna populară. În spiritul lingvisticii istorice sunt introduse două noţiuni: cea sincronică şi cea diacronică a grupurilor lingvistice; în cea sincronică, ar intra grupele: germană, romanică, celtică, baltică, finică, turcică; cea diacronică sau istorică include raportul genetic între limba mamă şi grupa lingvistică a limbii fiice. Se stabilesc apoi două stadii cronologice:

Stadiul antic, în care din limba mamă/proto-limba sau limbi comune se face derivarea dialectelor, ca de exemplu din limba latină, limbile romanice.

Stadiul medieval/modern ce cuprinde dialectele naţionale ale italienilor, francezilor, spaniolilor, portughezilor şi ale românilor.

Un subcapitol este rezervat originii limbilor europene, în care se discută teoriile, avansate până acum, asupra originii indo-europenilor. S-au publicat în ultima vreme cel puţin 70 de volume cu caracter general. Teoria cea mai în vogă este aceea a arheoloagei americane de origine lituaniană Marija Gimbutas, reluată recent de J. P. Mallory. Se sprijină întrutotul pe lingvistică, neezitând să se detaşeze radical de ideea şi tendinţa, astăzi în uz, în arheologie (este puternic anti-revizionistă). Spre deosebire de acesta, Renfrew pune în primul plan concluziile arheologice. M. Gimbutas se bazează pe dizertaţia lui Gordon Childe. Aceştia doi pornesc de la faptul că proto-indo-europenii aparţin conceptului, după care, rolul important l-a avut păstoritul. Procesul apare în mileniul V şi ocupă vastul teritoriu cuprins între Rusia meridională, de la Marea Caspică la Nipru, sub forma culturii Kurganelor. Este pusă în discuţie o evoluţie spre o stratificare socială elitară în care rolul important îl au luptătorii şi este bazat pe prezenţa mormintelor individuale în contrast cu mormintele colective din perioada precedentă, care practică un cult al calului şi organizarea patriarhală. Este considerat că procesul este echivalent arheologic cu indo-europenizarea acestui areal geografic. Ea aduce comportamentul razboinic şi ceramica cu şnur în nordul Europei. Cultura Kurganelor se fixează la jumătatea drumului dintre Europa si Asia şi permite desfăşurarea indo-europenilor spre Iran şi India.

Printre arheologii din vechea şcoală, concepţia a fost adoptată de Stuart Piggot. Pornind de la acest concept s-a născut curentul anti-invazionist, din şcoala nouă, de care autorul se ocupă în ultimele capitole. În acest cadru se discută şi teoriile tradiţionale privind originea limbilor uralice, celtice, semitice, basca, etrusca, de alte origini între care şi a celor iberice.

Descifrarea scrierii lineare A este, după autor, de mare importanţă pentru înţelegerea desfăşurării procesului în zona Mediteranei înainte de afirmarea greco-micenienilor. Despre limbile considerate pre-indo-europene şi autohtone ale continentului se vorbeşte în capitolele următoare.

Se porneşte de la recentele descoperiri cu implicaţie în lingvistică, anume despre limbile indo-europene în Anatolia în mileniul II. Ele au dus la descoperirea în ultimele decenii (J. P. Mallory 1989, J. G. Mac Queen 1988) a trei limbi: hitita (din care se cunosc 2500 de tăbliţe), luviana şi palaica. Alături de ele existau altele. Se deschide astfel problema importantă a existenţei mai multor limbi paralele indo-europene. Pentru lingviştii mai recenţi, cei din generaţia lui Ventris, micenienii din linear B erau sau pelasgi sau etrusci, iliri, hitiţi. Astfel, micenienii erau strămoşii grecilor. Pentru neo-indo-europenişti, conceptul nu este considerat încheiat din patru motive fundamentale:

1. Limba hitită era o limbă indo-europeană în teritoriul propriu şi era deja separată în mileniul II.

2. Diferenţa dintre greco-miceniană şi hitită se continuă în numeroase dialecte până în zilele noastre în acest teritoriu.

3. După părerea altor specialişti, dialectele erau profund diferenţiate încă din mileniul II, când erau deja geo-variante.

4. Pe lângă acestea, au putut exista şi alte limbi în ariile lor istorice care se impun a fi studiate.

Această părere zdruncină tradiţionalul imobilism indo-europenist. Giaccomo Devoto conchide astfel că şocul micenian este rezolvat. Consecinţele sunt foarte inportante pentru dialectologia generală deoarece în acest punct se porneşte în perceperea diasporei indo-europene prin prezenţa latinei şi italicei în general în mileniul II. În această optică, sunt îndreptăţite părerile asupra existenţei proto-sanscritei, proto-indo-iranicei, proto-slavei, proto-germanicei care coboară direct din epoca bronzului târziu. Apoi apar, în acest cadru, indicii etrusci, prestările miceniene în latină şi în cele din urmă noile tendinţe în arheologie: anti-invazionismul şi neo-evoluţionismul, noile teorii ale arheologilor asupra originilor lingvistice între care tezele continuităţii hamito-semitice şi continuitatea uralică sau se ajunge la teoria lui Colin Renfrew după care indo-europenii nu sunt păstorii războinici care au invadat Europa în epoca metalelor şi parte din Asia, ci nimeni alţii decât purtătorii revoluţiei neolitice în Europa şi Asia. Astfel, toate culturile care se succed începând cu mileniul VII î.e.n. în neolitic sunt indo-europene şi aparţin populaţiilor cu diverse tipuri de înmormântare, vorbitoare ale limbilor indo-europene deja separate.

Reacţia indo-europeniştilor tradiţionali a fost refuzul total, cu argumente lingvistice şi antropologice.

La teoria lui Renfrew, autorul subliniază două merite:

1. Ridicarea problematicii cronologiei la nivelul scării cronologice neolitice cu argumente valabile şi independente faţă de cea tradiţională.

2. Consideraţiile sale critice referitoare la ipoteza pastorală după care ei nu pot fi consideraţi astăzi ca o categorie genetică autonomă. Etnografia, antropologia şi arheologia ne arată că pentru a putea fi posibilă teoria, în opoziţie trebuie să existe cultivatorii împotriva cărora puteau veni păstorii. Trebuie să vorbim şi despre o limbă a cultivatorilor, deci că a trebuit să admitem că au existat în spaţiul acesta şi pre-indo-europeni în ambele tabere şi zone. De aici altă părere că şi Renfrew a avut predecesori, între care poate fi J. Neustupny (1976). Astăzi, arheologii nu acceptă teoria M. Gimbutas. Teoria lui Renfrew nu este un accident ci un moment de deschidere, o punte de legătură între noua arheologie şi lingvistica veche.

Partea a doua *"Una teoria della continuita minima su bazi traditionali"* - *"O teorie a continuităţii minime pe baze tradiţionale"* are un singur capitol pe care l-a denumit *"Italia e Corsica gia italiche nel II-milenio A.C."*

În tratarea sa se continuă ideile evocate în ultimul capitol al primei părţi cu aplicabilitate pe teritoriul italic. Autorul subliniază rolul jucat de datările cu C14 şi apoi de calibrări care i-au pus pe specialişti în situaţia de a constata că, după cunoştinţele avute până acum, preistoria continentului şi a Italiei este mult mai veche şi mai lungă decât s-ar fi crezut. Acest fapt face să cadă ipoteza invaziei fulger iar anti-invazionismul este continuitate şi afirmă teoretic şi metodologic tendinţele arheologilor împotriva viziunii tradiţionale. În acest context ideile forţă sunt că separarea indo-europenilor s-a petrecut deja în mileniul II î.e.n. Pe baza prezenţei celor trei limbi în Anatolia, tendinţa este că fenomenul a cuprins şi Italia iar latina italică din mileniul II reflecta procesul de latinizare a Italiei în propriul areal geografic. În acest cadru se emite ipoteza că a putut exista o latinizare minimă şi o alta de lungă durată. Problema nu poate fi înţeleasă decât prin studierea dialectelor.

Pornind tot de la exemplul din Anatolia reflectat prin cel micenian, s-a acceptat părerea că şi aici au existat şi alte dialecte înrudite care acopereau Italia şi zona insulară. Se explică existenţa unor areale lexicale prin întocmirea hărţii cu răspândirea acestora şi se constată existenţa a cinci izoglose. Extinzând teoria la scara Europei se ajunge la părerea că în interiorul său erau cel puţin cinci grupe principale de limbi din care s-au cristalizat celtica, germanica, italica, baltica, slava, ilirica şi greaca, localizându-se pe areale vechi geografice. De aici şi ipoteza existenţei lor şi în perioada pre-indo-europeană. Pentru studierea în continuare a procesului se recomandă cercetări dialectologice de tip onomasologic, luând ca punct de plecare studiul denumirii activităţilor principale în fiecare dialect al limbii.

Pornind de la studierea arealelor arheologice dovedite ca arealele culturale de tip Terramare şi Villanova se ia pentru această perioadă denumirea plugului, sub formă de *"vomer"* şi se cunosc variantele sale ca denumire pe arealele geografice care în ultimă instanţă marchează zona de răspândire a dialectului. S-au luat în analiză lexicală şi

alţi termeni (roata, gunoiul, căldarea portabilă etc.) pentru care exista dovada prezenţei lor în epocă şi s-a văzut că ele datează încă din perioda neoliticului şi au fost preluate de către dialectele din epoca metalelor trecând în epoca istorică. Se prezintă o hartă a răspândirii unora dintre aceste elemente lexicale.

De pe urma acestor rezultate se ajunge la concluzia că disciplinele care se ocupă tradiţional separat de aceste probleme trebuie să facă efortul comun de rezolvare a lor, că trebuie să contureze o disciplină cu pornire din epoca preistorică, prin epoca metalelor către dialectologia modernă. Concluzia finală este că dialectologia mileniului II trebuie să nu mai fie terenul nimănui.

Partea a treia cuprinde *"Problemi di teoria di metallo e di ideologia" - "Probleme de teoria metalului şi de ideologie"*. Într-un fel, este reluarea, dar în termeni mult mai precişi, a susţinerii ipotezelor prezentate în prima parte. Continuă cu prezentarea arborelui şi valului evoluţiei genetice şi difuziunea geografică a mutaţiilor lingvistice pe plan global, cu problema datărilor în lingvistică; se reiau apoi problemele de trecere de la lingvistica tradiţională la periodizarea lingvistică; norme de critica teoriei indo-europene tradiţionale, despre meritele şi limitele teoriei lui Renfrew iar în ultimul capitol de influenţa catastrofismului asupra lingvisticii în istorie.

Nu ne permitem, cu ocazia acestei prezentări, să luăm în discuţie problemele de detaliu ale fiecărui capitol. Subliniem numai că nu au fost uitate cele legate de conservabilitatea limbilor, a emigraţiei vizavi de grupele de limbi: italiana, islandeza, greaca; de mutaţii socio-lingvistice, de reguli şi adoptări structurale, de raporturile dintre tipuri de mutaţii chiar şi fonetice, toate acestea urmând mecanismele adaptărilor şi difuziunii.

Pentru asumarea înţelegerii arborelui genetic (după A. Schleicher), în lingvistica tradiţională şi a valului de difuziune (după H. Shuchardt) (1866-1868) (după care româna este pe acelaşi val cu italiana) mai complicat şi mai greu de explicat sunt raporturile genetice dintre vorbitorii lor cu problemele de modele matrimoniale, endocomunitare: bilingvism, stingeri şi hibridări, reguli de corespondenţă şi mutaţii, reconstrucţie a limbilor, de integrarea valului cu arborele. Probleme importante ridică geo-lingvistica, ca bază a lingvisticii istorice, a linguemelor prin contacte şi exprimarea lor prin hărţi, pe calea atlaselor pe areale istorice, naţionale sau continentale, acestea din urmă în curs de editare. Atunci când este vorba de datare, în lingvistică, se impun probleme de lexic, de critica documentelor scrise, ca expresie a existenţei unei elite care ţinea de mecanismul prezenţei dialectelor, de antedatare a numelor în menţionările preistorice. Se pune şi chestiunea datării unor cuvinte care au origine în neolitic, fapt ce rezultă din cercetările arheologice ca: grâu, orz, seminţe, cules, recoltă, etc. dar şi de critica tezelor indo-europeniste a lui Trubeţkoi, Boas, Jacobson, şi a altora ca Pisari.

Partea a patra a cărţii "Teoria continuităţii" este dezvoltată în capitolele dedicate tezelor ca formulare preliminară privind cunoaşterea în acest domeniu şi asupra teoriilor noi privind originea limbajului, asupra diferenţierilor lingvistice la scara mondială precum şi a glotogenezei şi corelării dintre dezvoltarea tehnicii şi dezvoltările lingvistice în preistorie. Explicarea se face şi prin hărţi privind răspândirea speciei Homo în Lumea Veche, pe continentul euro-afro-asiatic şi răspândirea lui "Homo loquens" (omul vorbitor) încă din paleolitic, începând cu aproximativ 100000 ani în Africa, 60000 în China şi în Indonezia, 35000 în Europa şi trecerea sa în continentele noi ale Americii între 35-15000.

Teoria lui Renfrew privind dezvoltarea lingvisticii prezintă patru modele: cel iniţial până în 15000, dispersiunea agricolă, adaptarea climatică şi domeniul elitelor, cele mai recente fiind indo-iranica târzie şi chino-tibetana meridională. Partea ultimă *"Verso une nuove letteratura della documentazione linguistica"* tratează despre indo-europeana comună şi alte filumuri lingvistice, ca prim stadiu al lui Homo loquens, diferenţierea geo-lingvistică ca al doilea stadiu; stabilirea cadrului lingvistic european, stratigrafia lingvistică a dialectelor Europei ca al treilea stadiu şi în cele din urmă despre stratigrafia preistorică a latinei şi a dialectelor Europei.

Cartea se încheie cu capitolul de concluzii asupra problemelor dezbătute, insistând asupra celor privind teoria lungă şi scurtă, cu promisiunea că în volumul al doilea autorul se va ocupa numai de *"teoria continuităţii"*.

Volumul este un instrument de lucru util pentru toţi cei care doresc să se documenteze asupra problemelor de lingvistică istorică, asupra exigenţelor lingvisticii în general, asupra ultimelor păreri emise de specialişti în diversele componente ale sale. Pentru arheologi, prezintă o importanţă capitală deoarece vor găsi în paginile sale eforturile de racordare a cuceririlor din domeniul specific lor, cu cele din lingvistică.

Vasile Boroneanţ, Adina Boroneanţ